

Studia Christiana

Vol. 6

© Centrum pre štúdium kresťanstva. Všetky práva vyhradené.

Pri citovaní prosíme dodržať autorské práva jednotlivých autorov a uvádzať zdrojovú publikáciu.

All published work, regardless of the medium in which it was published, is considered by law to be copyrighted by the author. It is important that all such articles and references to them be attributed to the author and source.

Svätý Vojtech – svätec, doba a kult

Jaroslav Nemeš, Rastislav Kožiak et al.

Bratislava : Chronos

2011

Svätý Vojtech – svätec, doba a kult

St. Adalbert – Saint, Era and Cult

Vydalo

Vydavateľstvo Chronos v Bratislave

*v spolupráci s Centrom pre štúdium kresťanstva
v edícii Studia Christiana, vol. 6*

2011 Bratislava

© Jaroslav Nemeš, Rastislav Kožiak et al.

Autori: Dániel Bagi, Ivan Gerát, Miroslav Glejteľ, Rastislav Kožiak, Richard Marsina, Vincent Múcska, Imrich Nagy, Jaroslav Nemeš, František Oslanský, Tomasz Ossowski, Jakub Pátek, Beáta Pinterová, Anna Pobóg-Lenartowicz, Eva Veselovská

Texty z poľštiny preložila Gabriela Zaťková (3.1, 3.2 a 4.3)

Recenzenti:

prof. PhDr. Ján Lukačka, PhD.

PhDr. Ján Steinhübel, CSc.

Táto práca bola podporovaná Agentúrou na podporu výskumu a vývoja
na základe zmluvy č. APVV-0016-07

Vychádza za podpory vedeckého grantu VEGA č. 1/0628/08: Svätý Vojtech.
Hagiografické legendy o svätom Vojtechovi

© Chronos

Gondova 2, 818 01 Bratislava, Slovakia

Fotografia na obale knihy: *Sv. Vojtech na gotickom krídlovom Oltári Panny Márie (okolo r. 1485) z Kostola sv. Heleny v Arnutovciach*. Zdroj: Institut für Realienkunde des Mittelalters und der frühen Neuzeit, Zentrum Mittelalterforschung, Österreichische Akademie der Wissenschaften, Krems an der Donau. Ďakujeme dr. Elisabeth Vavra a dr. Františkovi Oslanskému.

ISBN 978-80-89027-35-4

OBSAH

1 Úvod

<i>(Rastislav Kožíak)</i>	9
---------------------------------	---

2 Svätý Vojtech a Uhorsko

2.1 Sv. Vojtech a Ostrihom <i>(Richard Marsina)</i>	11
2.2 O misii Bruna z Querfurtu v Uhorsku <i>(Vincent Múcska)</i>	23

3 K počiatkom svätovojteškého kultu

3.1 Najstaršie Životy sv. Vojtecha. Vitae s. Adalberti <i>(Anna Pobóg-Lenartowicz)</i>	33
3.2 Sv. Vojtech v ranom stredoeurópskom dejepisectve <i>(Dániel Bagi)</i> ...	55
3.3 Obrazová legenda v Hnezdne – reprezentácia osobnej identity sv. Vojtecha <i>(Ivan Gerát)</i>	63
3.4 Svätovojtešský kult v Cáchach v stredoveku <i>(Jaroslav Nemeš)</i>	75

4 K vývoju svätovojteškého kultu v stredoveku a novoveku

4.1 Kult sv. Vojtecha a Slovensko v stredoveku <i>(František Oslanský)</i>	89
4.2 Kult sv. Vojtecha v ostrihomskej liturgickej tradícii. O immarcescibilis rosa <i>(Eva Veselovská)</i>	110
4.3 Sermones de sancto Adalberto v poľskom stredovekom kazateľstve <i>(Tomasz Ossowski)</i>	140
4.4 Sv. Vojtech v ikonografickej skladbe cirkevnej pečate v Ostrihomskej arcidiecéze <i>(Miroslav Glejtek)</i>	149
4.5 Kult Piatich svätých bratov a jeho vybrané prejavy v barokovej maľbe 18. storočia <i>(Jakub Pátek)</i>	159

5 Sv. Vojtech v modernej historiografii

5.1 Sv. Vojtech na dvore kniežaťa Gejzu v maďarskej a slovenskej historiografii <i>(Beáta Pinterová)</i>	171
5.2 Obraz sv. Vojtecha v modernej maďarskej historiografii <i>(Imrich Nagy)</i>	177

6 Záver

<i>(Rastislav Kožíak)</i>	187
---------------------------------	-----

Pramene a literatúra

Archívne pramene	189
Edície prameňov	190
Monografie a zborníky	196
Štúdie a články	203

Register

Miestny register	215
Menný register	221

4

K vývoju svätovojteškého kultu v stredoveku a novoveku

4.1

Kult sv. Vojtecha a Slovensko v stredoveku

V jednej z prvých piatich kníh či zvitkov *Starého zákona*, ktoré sa v gréckej a potom v latinskej kresťanskej tradícii označujú spoločným názvom *Pentateuch*, s možným datovaním skôr ako 13. storočie pred Kr. a ich zlúčením v defi-

Obr. 16 Sv. Vojtech na menšom typáriu Ostrihomskej kapituly z pred roka 1241 [Esztergom, Főszékesegyházi Kincstár, bronz, 42 mm]

nitívnej podobe okolo roku 450 tej doby, v *Štvrtej knihe Mojžišovej* pomenovanej aj *Numeri*, sa zachovalo zapísané: „Koho si Pán vyvolí, ten bude zasvätený“.¹

Podľa legendy začínajúcej slovami *Est locus Jána Canaparia*, opáta kláštora na Aventíne v Ríme, ktorej vznik sa kladie medzi február až december roku 999, bol druhý pražský biskup Vojtech, inak Adalbert, pochádzajúci z popredného českého rodu Slavníkovcov, svätým od narodenia a choval sa tak stále.² Pravdepodobne z roku 1004 pochádza legenda, ktorú napísal Bruno z *Querfurtu*, z východosaskkej šľachtickej rodiny, uvádzaná zase slovami *Nascitur purpureus flos*. Vojtech je v nej ponímaný ako človek s ľudskými slabosťami a chybami, ale popritom ako

¹ *Sväté písmo Starého a Nového zákona*. Ed. Jozef Heriban, SDB. Rím : Slovenský ústav svätého Cyrila a Metoda, 1995, s. 24, 26, 273 (Nm 16/7).

² NOVÝ, Rostislav - SLÁMA, Jiří - ZACHOVÁ, Jana (eds.). *Slavníkovci ve středověkém písemnictví*. Praha : Vyšehrad, 1987, s. 44, 47, 118-147.

Boží bojovník neváhajúcí obetovať pre Ukrižovaného život. Obe legendy i s verziami sa však zhodujú popri inom v tom, že keď Vojtech ako úplne malé dieťa náhle veľmi vážne ochorel, rodičmi bol položený na oltár Matky Božej s prosbou o jeho vyzdravenie a prisľúbený k duchovnej službe Pánovi. A boli vyslyšaní: „Dobrá a vznešená vládkyňa anjelov, ustavičná panna, tak predkladá Bohu prosby ľudí, ktorí k nej volajú, pretože nevie odopierať tým, ktorí ju zo srdca prosia, z neba pomoc prináša chorým smrteľníkom, žiarivá Hviezda mora.“³

Obr. 17 Sv. Vojtech na menšej pečati Ostrihomskej kapituly z roku 1354 [Az esztergomi prímási levéltár. Világi levéltár, Lad. M, fasc. 1, no 17]

Vie sa, že včasnostredoveká cirkev na Západe bola hybnou silou spoločnosti predovšetkým v mestskom prostredí, kde sa biskupi stali známymi svojím úsilím ochraňovať obyvateľov pred zvoľou kráľa a jeho služobníkov. Svätec a cirkevný hodnostár, zástupca Boha v krutej a bezbožnej spoločnosti sa v tej dobe mal prejavovať ako muž účinne konajúci milosrdenstvo. Byť oporou slabých, bojovať proti útlaku a porušovaniu práva. Pre prostých ľudí sa stať útočiskom pred nespravodlivosťou. A dokonca neváhať pohroziť mocným sveta Božím trestom. Táto skutočnosť sa prejavila vo vzniku práva azylu v kostoloch. Práva, ktorého znesvätenie znamenalo hrubé porušenie ľudskosti, cirkevného práva a biskupovej právomoci. Biskupovi Vojtechovi toto znesvätenie rozho-

dujúco prispelo k jeho druhému odchodu z Čiech. Biskup sa na ceste do Ríma, kde sa dostal najpravdepodobnejšie roku 995, spoznal s budúcim uhorským kráľom (sv.) Štefanom I., s ktorým sa spája aj založenie Ostrihomskeho arcibiskupstva či arcidiecézy, ktorá bola územne nástupcom Nitrianskeho biskupstva z čias Veľkej Moravy. Na Štefana musel mať Vojtech značný vplyv. Svedčí o tom bezpochyby aj skutočnosť, že zakrátko po svojom martýriu 23. apríla 997, už neobyčajne rýchlo, o viacmenej dva roky, kanonizovaný, čiže sanktifikovaný sv. Vojtech sa mohol stať stále výraznejším patrónom, vzápätí, na prahu nového milénia, zakladanej Ostrihomskej arcidiecézy a tiež Ostrihomskeho kostola. Je známe, že sv. Vojtech bol priateľom rímsko-nemeckého cisára Ota III., z ktorého vôle, v roku vyhlásenia Vojtecha za svätého, nastúpil na apoštolský stolec Silvester II., dovtedy ravenský arcibiskup, cisárov učiteľ a dôverný radca. Bol vzácné obdarený vedomosťami z filozofie, matematiky a astronómie. S cisárom Otom III. zotrval v úprimnej zhode a inšpiroval jeho plány. Cisár s ním sídlil na Aventíne, kde sa obklopil nádherou

³ *Bona angelorum imperatrix augusta, perpetua virgo, sic in se clamantium ad Deum portat hominum vota; dum negare nescit corde petentibus, de caelo fert opem aegris mortalibus splendida stella maris.* In Bruno z Querfurtu, *Život svätého Vojtecha. Legenda Nascitur purpureus flos*. Ed. Mária Kyrálová. Praha : Zvon, 1996, s. 15-17, 23, 154-157; NOVÝ - SLÁMA - ZACHOVÁ, Slavníkovci, s. 148-151, 153.

Obr. 18 Ostrihom (Gran) v kartografickom znázornení stredovekého Uhorska Lazarom, sekretárom arcibiskupa Tomáša Bakóca [Országos Széchényi Könyvtár, Apponyi Hungarica, no 134]; LÁZÁR (Lazarus). Magyarország legrégebb ismert nyomtatott térképe. Ingolstadt 1528 (Fametszet, 55×78 cm). In The first known printed map of Hungary (Woodcut). Budapest : Országos Széchényi Könyvtár, 1989]

byzantského ceremoniálu. Veľmi nadaný a pobožný mladý panovník, vnútorne ale nevyrovnaný, zmietal sa medzi extrémom prísnej askézy a svetským únikom. Pre cisára bolo ideálom znovuzrodenie Rímskeho impéria ako ríše kresťanského poriadku. Spojenia rovnako usporiadaných ríšskych krajín nezávislých od Nemeckého kráľovstva, s Rímom ako stredobodom. V tomto úmysle mohol pôsobiť cisár Oto III. s pápežom Silvestrom II. pri zakladaní cirkevnej metropoly v Ostrihomi.⁴

Zavŕšením martýria sv. Vojtecha roku 997 sa jeho kult začal rozširovať v celej Európe a výrazne vzrastal od stavania kostolov, cez písomníctvo, po hymnologické diela, počnúc rokom 999, kedy bol vyhlásený za svätého, nevynímajúc územie Slo-

⁴ OSLANSKÝ, František. Z písomných prameňov o Ostrihomskej arcidiecéze a Slovensku v stredoveku. In *Korene európskej civilizácie : Studia Archeologica Slovaca Mediaevalia*, 2000-2001, roč. 3-4. Eds. Dušan Čaplovič - Michal Slivka. Bratislava : Veda, 2001, s. 251-253; MARSINA, Richard. Cirkevná organizácia na Veľkej Morave. In *Velká Morava mezi Východem a Západem : Spisy Archeologického ústavu AV ČR*. Brno, 2001, roč. 17 (Separát), s. 295; SCHAUBER, Vera - SCHINDLER, Hanns Michael. *Rok se svatými*. Kostelní Vydří : Karmelitánske nakladateľstvi, 1997, s. 172-173; SOMORJAI, Ádám. Kelet-Közép-Európa szentje : Adalbert (Vojtech=Wojciech, Béla). In HEGEDŰS, András - BÁRDOS, István (eds.). *Ezer év Szent Adalbert oltalma alatt*. Strigonium antiquum IV. Esztergom : Prímási Levéltár, 2000, s. 14-15; MACHILEK, Franz. Prágai Szent Adalbert – az Imperium Romanorum szentje. In HEGEDŰS, András - BÁRDOS, István (eds.). *Ezer év Szent Adalbert oltalma alatt*. Strigonium antiquum IV. Esztergom : Prímási Levéltár, 2000, s. 77-79.

venska.⁵ Legenda svätého Štefana kráľa spísaná biskupom Hartvikom, ktorá mala vzniknúť v roku 1112 – 1116, medziiným o sv. Štefanovi, synovi veľkokniežata Gejzu, ktorý zomrel roku 997, tvrdí, že „vo štvrtom roku po smrti otcovej poslal vyzvaný Božou milosťou biskupa Astrika, ktorý sa inak zval Anastázius, k prahom svätých apoštolov: mal požiadať nástupcu svätého Petra, knieža apoštolské, aby štedro požehnal mladému kresťanstvu vznikajúcemu v krajoch Panónie, autoritou svojho podpisu schválil Ostrihomský kostol na metropolu či arcibiskupstvo a ostatné diecézy či biskupstvá chránil svojím požehnaním. Tiež aby ráčil jeho moc posilniť kráľovskou korunou: on sám potom opierajúc sa o túto česť bude môcť lepšie upevniť to, čo s milosťou Božou začal“. Pápež mal Štefanovi vyhovieť, so svojím požehnaním poslať aj list s korunou a krížom. Kríž bol znakom jeho apoštolského úsilia.⁶ List, pápežská bula Silvestra II., ktorý mal byť napísaný v Ríme 27. marca 1001, síce potvrdzuje práva sv. Štefana spomínané v Hartvikovej legende a uvádza Ostrihomský kostol ako metropolu, ale je falzom vyhotoveným o vyše šesť storočí neskôr.⁷

Ostrihomský kostol sa prvý raz titulom sv. Vojtecha začína v písomných prameňoch vyskytovať najpravdepodobnejšie od roku 1157,⁸ kedy v mesiaci marci uhorský kráľ Gejza II. naveky udelil, ako znak pokánia za svoju dušu, ale aj pre spásu duší matky a otca, Kostolu svätého Vojtecha (*ecclesie sancti Adalberti*) celú časť soľného mýta z Nany (*de Nana*) a Kohútov (*de Cocot*). Chcel iba, aby v treťom roku, ak sa tak jemu bude páčiť a bude to jeho príkazom, aby sa poskytlo sto iste kusov soli, aj keď to v kráľovskej donácii nie je upresnené (*C dentur sales*), ktoré sa mali dať na zem tam, kde zvykli zhromažďovať jelene.⁹

⁵ BAGIN, Anton - ŠÁŠKY, Ladislav. *Svätý Vojtech*. Bratislava : Orion, 1991, s. 32; LABUDA, Gerard. *Święty Wojciech. Biskup – męczennik, patron Polski, Czech i Węgier*. Wrocław : Funna, 2000, s. 258-261, 285-287.

⁶ *Quanto post patris obitum anno divina commonente clementia eundem Ascricum presulem, qui alio nomine Anastasius dictus est, ad limina sanctorum apostolorum misit, ut a successore sancti Petri, principis apostolorum postulare, quo novelle christianitati exorte in partibus Pannonie largam benedictionem porrigeret, Strigoniensem ecclesiam in metropolim sue subscriptionis auctoritate sanciret et reliquos episcopatus sua benedictione muniret. Regio etiam dignaretur ipsum diademate roborare, ut eo fultus honore cepta per dei gratiam posset solidius stabilire*. In *Legenda sancti Stephani regis ab Hartvico episcopo conscripta*. Edície: BARTONIEK, Emma (ed.). *Legenda sancti Stephani regis maior et minor, atque legenda ab Hartvico episcopo conscripta*. In SZENTPÉTERY, Emericus (ed.). *Scriptores rerum Hungaricarum tempore ducum regumque stirpis Arpadianae gestarum II*. Budapestini : Typographiae Reg. Universitatis Litter. Hung. Sumptibus, 1938; SZOVÁK, Kornél - VESZPRÉMY, László (eds.). Budapest : Nap Kiadó/Reprint kiadás, 1999, s. 369, 412-414 (401-440); *Legenda o svätém Štěpánovi králi sepsaná biskupem Hartvikem*. : *Legenda sancti Stephani regis ab Hartvico episcopo conscripta*. In PRAŽÁK, Richard (ed.). *Legendy a kroniky koruny uherské*. Praha : Vyšehrad, 1988, s. 103, 109 (103-117); BENDA, Kálmán. (ed.). *Magyarország történeti kronológiája I. A kezdetektől 1526-ig*. Budapest : Akadémiai Kiadó, 1983, s. 78; MARSINA, Richard (ed.). *Legenda o svätom Štefanovi kráľovi napísaná biskupom Hartvikom* : *Legenda sancti Stephani regis ab Hartvico episcopo conscripta*. In *Legendy stredovekého Slovenska : Ideály stredovekého človeka očami cirkevných spisovateľov*. Budmerice : Rak, 1997, s. 106-107.

⁷ GYÖRFFY, György (ed.). *Diplomata Hungariae antiquissima I*. Budapest : Akadémiai Kiadó, 1992, s. 17-18, č. 1; FEJÉR, Georgius (ed.). *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis I*. Budae : Typis Typogr. Regiae Universitatis Hungariae, 1829, s. 274-280.

⁸ TÓTH, Sándor. Esztergom Szent Adalbert-székesegyháza és az Árpád-kori építészet. In HEGEDÜS, András - BÁRDOS, István (eds.). *Ezer év Szent Adalbert oltalma alatt*. Strigonium antiquum IV. Esztergom : Prímási Levéltár, 2000, s. 121.

⁹ Ostrihomský súkromný kapitúlskosidelný archív (ďalej OSKA), Az esztergomi székesfőképtalan magánlevéltára, Lad. 31, fasc. 1, no 1; MARSINA, Richard (ed.). *Codex diplomaticus et epistolaris Slo-*

Obdobný post ako kráľ či panovník zastával aj ostrihomský arcibiskup, ktorý mal k dispozícii vlastný správny i súdny aparát, dvor, dvorských hodnostárov so služobníkmi, šľachtu ako aj poddaných, ale i významné výsady, exempcie a imunity. Príjmy arcibiskupa či Ostrihomského arcibiskupstva pochádzali predovšetkým z rozsiahlych majetkov, ktoré sa nachádzali prevažne v najhustejšie osídlených oblastiach juhozápadných, južných a juhovýchodných častí západného, západných a južných častí stredného a juhozápadných častí východného Slovenska. Na tejto pôde mohol ostrihomský arcibiskup usadzovať výsadné obyvateľstvo, ktorého väčšina, zapisovaná v zachovaných písomných prameňoch ako *iobagiones* a *militēs*, patrila k stredným a nižším vrstvám súdobej spoločnosti. Ich základnou povinnosťou bolo za pridelenú zem podľa potreby vojensky slúžiť panovníkovi, najvyšším svetským ako aj cirkevným hodnostárom a ich inštitúciám. Udelená pôda sa stala najpravdepodobnejšie pomerne rýchlo dedičnou. Len málo priamych údajov sa zachovalo k doživotnému alebo dočasnému lénu. Listiny z druhej polovice a konca 13. storočia svedčia o rozklade sociálnej vrstvy jobagiónov. Hlavná časť z nich predstavovala nižšiu vrstvu formujúcej sa šľachty, predkovia časti z nich mohli vytvárať vojenské sprievody bojovníkov staromaďarských náčelníkov kmeňov, pričom niektorí jobagióni klesli až na úroveň neskorších jednoduchých poddaných.¹⁰

Zriedkavým, ale o to vzácnejším, svedectvom o šľachte či bojovných šľachtických jobagiónoch ostrihomského arcibiskupa zároveň s uctievaním sv. Vojtecha je listina kráľa Ondreja III. z 19. augusta 1296, i keď sa zachovala až o viac ako tri storočia neskôr v odpise. Kráľ v nej nechal uviesť, že sa pred neho dostavil Pavol, Gyürk a Tomáš, ktorých otcom bol Chunth, jobagióni jeho Mošonského hradu, s prosbou, pretože z kráľovskej dobrotivosti mohol prenechať slobodu ich jobagionátu, aby bol pripojený k Ostrihomskej cirkvi. Spolu s kúpenou zemou Kyselica (*Keszulche*) a tiež druhou zemou, ktorá im bola darovaná, ľudovo nazývanú Malá Dobrohošť (*Kysduburghuczth*), aby „kvôli úcte sv. Vojtecha“ (*ob reverentiam Beati Adalberti*), mohli slúžiť medzi „najbližšími skutočnými dokonca šľachtickými bojovnými jobagiónmi“ Ostrihomskej cirkvi, pod jej zástavou arcibiskupa v kráľovskom vojsku kráľovstvu aj kráľovskej korune. Kráľ, ako predtým jeho svätí predkovia, s úmyslom zväčšiť dobro cirkvi, aby bolo zachovávané, prednesenej prosbe vyhovel. Dovolil, aby Pavol, Gyürk či Gürk a Tomáš boli prijatí do počtu i spoločenstva pravých jobagiónov spomínanej cirkvi s uvedenými zemami. Zároveň si prijal, aby oni so svojími dedičmi a dediči ich následovníkov mohli v tom istom jobagionáte zotrvať večne. A zeme mať v držbe v pokoji zo zákonitého titulu, ktorým

vaciae I. Bratislava : Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1971, s. 81, č. 83; MARSINA, Richard (ed.). *V kráľovstve svätého Štefana : Vznik uhorského štátu a čas arpádovských kráľov. Pramene k dejinám Slovenska a Slovákov III*. Bratislava : Literárne informačné centrum, 2003, s. 67, č. 17.

¹⁰ OSLANSKÝ, František. Z počiatkov a rozšírenia cirkevnej šľachty na území Ostrihomskej arcidiecézy. In *Studia Historica Tyrnaviensia III. : K životnému jubileu Dr. h. c. Univ. prof. PhDr. Richarda Marsinu, DrSc.* Ed. Jozef Šimončík. Trnava : Katedra Fakulty humanistiky Trnavskej univerzity, 2003, s. 97; BÁN Péter (ed.). *Magyar történelmi fogalom gyűjtemény II*. Eger : A Heves megyei Levéltár, 1980, s. 760-761; SULITKOVÁ, Ludmila. Nižší šľachta v českém státě a Uhrách na přelomu 13. století ve světle písemných pramenů. In *Archaeologia Historica*, 1977, roč. 2, s. 9-10, 12-13, 21, pozn. 85; MARSINA, Richard. Struktúra šľachty na Slovensku (v Uhorsku) do začiatku 16. storočia. In *Struktura feudální společnosti na území Československa a Polska do přelomu 15. a 16. století*. Eds. Ján Čierny - František Hejl - Antonín Verbík. Praha : Ústav československých a světových dějin ČSAV, 1984, s. 136-139.

Obr. 19 Z listiny kráľa Ondreja III. vydanej 19. augusta 1296 o šľachtických jobagiónoch bojujúcich pod zástavou ostrihomského arcibiskupa k úcte sv. Vojtecha [Budapest, MOL DI 94 928]

boli uznaní k ich nepretržitému vlastníctvu.¹¹ Vzhľadom na prvoradé poslanie arcibiskupskej šľachty iste nie je bez zaujímavosti, že sv. Vojtech mal zdieľať podobný stav ako vyplýva tiež z legendy Bruna z Querfurtu: „Vykvitol nachový kvet v českých krajoch, zo vznešených rodičov vznešenejší syn, zlatý plod vyrástol z ušľachtilých ratolestí, narodený s krásnou tvárou, avšak s krásnejším duchom chlapec Vojtech, ktorého meno sa vykladá ako Útecha voja.“¹²

Odraz legendy o zdôvodnení prisľúbenia sv. Vojtecha slúžiť Pánovi je zreteľný a neustále pretrvávajúci nielen v mnohých písomných prameňoch, ale už i pri najstaršom zvýraznení mimoriadnosti patronátu sv. Vojtecha v Ostrihomskom kostole. To sa malo zachovať aj v donácii z 9. augusta 1297, kde ostrihomský arcibiskup Vladimír (*Lodomerius*), so zreteľom na každodenné slúženie ranných omší za úsvitu na oltári Panny Márie, v Kostole svätého Vojtecha, „biskupa a vzácneho Kristovho mučeníka, nášho zvláštného patrona“, daroval všetky väčšie i menšie desiatky kráľovského mesta Nagymaros (*ville regalis Morus*), oproti hradu Visegrád za Dunajom (*ex opposito castris Wysegrad ultra Danubium*), so súhlasom svojich ostrihomských kanonikov už existujúcemu zmienenému oltáru alebo kaplnke, ktorá mala byť vystavaná. A súčasne služobníkom oltára, totiž magistrovi Petrovi, ostrihomskému kanonikovi, magistrovi či rektorovi slúžiaceho omšu na tom istom oltári Panny Márie, ktorý k povinnosti velebiť Božie tajomstvo mal dvoch kňazov; zvlášť kňaza Ondreja a druhého, s tým,

¹¹ Magyar Országos Levéltár. Diplomatiái levéltár (ďalej MOL DI) 94 928; SZENTPÉTERY, Imre - BORSA, Iván (eds.). *Regesta regum stirpis Arpadianae critico-diplomatica : Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke II/4*. Budapest : Akadémiai Kiadó, 1987, s. 166-167, č. 4072.

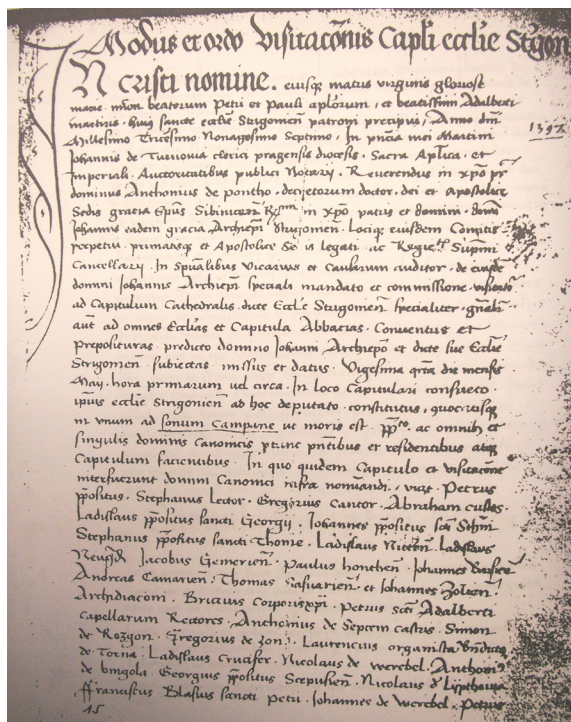
¹² *Nascitur purpureus flos Boemicis terris, maior filius ex parentibus magnis, aureum pomum processit e nobilibus ramis, progreditur pulchra facie sed pulchior spiritu Voitechus puerulus, quod nomen interpretatum sonat consolatio exercitus*. VOIGT, Heinrich Gisbert. *Adalbert von Prag : Ein Beitrag zur Geschichte der Kirche und des Mönchtums im zehnten Jahrhundert*. Westend; Berlin : Verlag der Akademischen Buchhandlung (W. Faber & Co.), 1898, s.18, 252, pozn. 102-104; Bruno z Querfurtu, *Život svätého Vojtecha*, s. 12-13.

že oboch vysielala na vyberanie do pokladnice Pána. Taktiež aj ďalší majetok a príjmy, keďže úprimná oddanosť zbožného muža, brata Petra, paulínskeho pustovníka (*heremite*) zo Szentkeresztu v Pilišskom lese (*de sancta Cruce de silva Pelys*), vnuka nitrianskeho biskupa Pascháza, kedysi ostrihomského kanonika, poskytla jeho vinicu a dvor, alebo domy z podhradia Ostrihomského hradu, z dediny *Petthen* tomu istému oltáru Panny Márie. Magister Peter a jeho nástupcovia nemohli mať z tohto pustovníkovho odkazu žiadny úžitok, ale všetko bolo rozdelené rovnakým podielom medzi ostatných dvoch kňazov. Desiatky z Nagymarosa a ďalšie, ktoré sú za slúženie omše, arcibiskup rozdelil na dve polovice. Jednu dostal magister Peter a z druhej dostal rovnaký diel každý z tých istých dvoch kňazov. Týchto mohol magister Peter ako ich nadriadený (*prelatus*) ustanoviť a odvolávať s plnou mocou podľa kánonického práva, s výnimkou kňaza Ondreja, ktorý mal možnosť zotrvať na svojom mieste až do smrti. Arcibiskup požadoval, aby omša na oltári Panny Márie, tak k jej úcte, ako aj k úcte jej jednorodeného syna Ježiša Krista, bola skutočne slúžená každodenne hneď z rána.¹³

Spísomnená vizitácia sídelnej Ostrihomskej kapituly, ktorá prebiehala počas pätnástich dní, od 24. mája 1397, začínala slovami: „V mene Krista, jeho blahoslavennej matky Panny Márie, apoštolov svätého Petra a Pavla a svätého Vojtecha, osobitného patróna svätej Ostrihomskej cirkvi či kostola“, zaznamenala aj dosť obširné odpovede na otázky stručne, ale výstižne formulované do 49 bodov. A hneď v odpovedi na prvý bod prepošt Peter s kapitulou, pred ostrihomským arcibiskupom Jánom Kanižaiom, povereným vizitátorom a súčasne okrem iného sibiňským biskupom Antonom de Pontho, svorne a jednotne vypovedali, tak ako sa mohli dozvedieť, že Ostrihomskú cirkev založil sv. Štefan, uhorský kráľ. Štefan zachoval poslanie Apoštolského stolca a základy Ostrihomského kostola položil „pod menom blahoslavennej Panny Márie a svätého Vojtecha“ (*sub vocabulo beate Marie virginis et sancti Adalberti*).¹⁴ V piatom bode ostrihomskí kanonici hovorili o rektoroch oltárov a ich oficiach. Ako prvý uviedli „rektorát oltára svätého Vojtecha biskupa“ a hneď za ním „rektorát oltára blahoslavennej Panny Márie“, ktorý vlastnil Peter, veľprepošt, dosadzovaný ostrihomským arcibiskupom. Rektorovi oltára prináležali celé desiatky z vína, obilia a iných obvyklých vecí z mesta Nagymaros (*in opido Marus*). A potvrdená bola aj Kaplnka blahoslavennej Panny Márie v severnom ľavom krídle sídelnej katedrály, založená roku 1396, teda až deväťdesiat deväť rokov po arcibiskupskej donácii z roku 1297, novým arcibiskupom Jánom Kanižaiom

¹³ OSKA, Lad. 47, fasc. 5, no 1; KNAUZ, Ferdinandus (ed.). *Monumenta ecclesiae Strigoniensis II. Strigonii* : Typis descripsit Gustavus Buzárovits, 1882, s. 407-409, č. 418; TÓTH, Esztergom Szent Adalbert-székesegyháza, s. 121; GYÖRFFY, György. *István király és műve*. Budapest : Gondolat, 1977, s. 178; ten istý. *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza IV*. Budapest : Akadémiai Kiadó, 1998, s. 272-273, 689-693, 699-700, 705-713; HERVAY, Ferenc Levente. *Repertorium historicum Ordinis Cisterciensis in Hungaria*. Roma : Cura Societatis Sancti Stephani editoris S. Sedis Apostolicae in Hungaria, 1984, s. 142-143; *Gregorius Gyöngyösi, Vitae fratrum eremitarum Ordinis Sancti Pauli primi eremitaе*. Ed. Franciscus Levente Hervay. Budapest : Akadémiai Kiadó, 1988, s. 42, 208, 227-228, 231; GYÖRFFY, György. *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza II*. Budapest : Akadémiai Kiadó, 1987, s. 270, 275.

¹⁴ OSKA, Lad. 50, fasc.0, no 0, pag. 15, 21-22; KOLLÁNYI, Ferencz (ed.). *Visitatio capituli E. M. Strigoniensis anno 1397*. In *Történelmi Tár. Új folyam 2*. Budapest 1901, s. 74, 79; KOLLÁNYI, Ferencz. *Esztergomi kanonokok 1100 – 1900*. Esztergom : Buzárovitz Gusztáv Könyvnyomdája, 1900, s. 67-68.

Obr. 20 Z vizitácie Ostrihomskej kapituly z roku 1397 svedčiacej i o založení Ostrihomskej cirkvi či kostola Panny Márie a sv. Vojtecha [Esztergom, OSKA, Lad. 50, fasc. 0, no 0]

z Kaniže, ktorého ustanovovala kapitula. Rektorom bol magister Peter z Ostrihomu.¹⁵

Iste pritom nemôže byť bez významu, že Ostrihom patrila medzi tie komitátne sídla, ktoré mali názvy slovanského pôvodu a u ktorých archeologické nálezy potvrdili neprerušenu kontinuitu osídlenia od 9. do 11. storočia na území, kde vznikalo najpôvodnejšie vlastníctvo rodu Arpádovcov.¹⁶ Etymologické výklady pomenovania dokázali, že sa jedná o osobné meno s koreňom *strěg-*, *striezľ*, *strežiem* a sufixom *-om*, ku ktorému sa azda pripojil sufix

–*ju*. Poloha Ostrihomu ležiaceho v dosahu stredoslovenského dialektu s nomenklatúrou jeho okolia ako aj *Vyšegrad*, *Plěš*, nielenže dokazujú predmaďarský názov, ale zároveň svedčia o ďalšom prežívaní slovanského obyvateľstva,¹⁷ i keď sa myslí tiež na pôvodnosť z bulharsko-tureckých remeselníkov vyrábajúcich kožený pancier (*ostrogin küpe* ~ *ostrigin küpe*), v južnoslovenskom jazykovom prostredí, či českom vyjadrení.¹⁸

Zvlášť výrazným atribútom stredovekého kostola, ktorý bol nielen ohniskom spoločného duchovného života, kde sa okolo cirkvou šíreného slova vytvárala mentalita a senzibilita, ale aj miestom spoločenského centra s mnohými funkciami,

¹⁵ OSKA, Lad. 50, fasc. 0, no 0, pag. 41-42, 47, 50-51; KOLLÁNYI (ed.), *Visitatio capituli*, s. 99, 103-104, 240-241; SZÉLLES, György. *Az esztergomi Szent Adalbert székesegyház : Széllés György 1761. évi leírása a Szent Adalbert székesegyház és a Szent István templom romjairól*. Esztergom : Kulcsár István Társadalomtudományi és Kiadói Alapítvány, 1998, s. 97, 162, pozn. 42, 167, pozn. 95-97, 175, pozn. 249, zobr. 6 „N“.

¹⁶ MARSINA, Richard. Vytváranie systému včasnofeudálneho uhorského štátu. In *Typologie raně feudálních slovanských států*. Separatum. Praha : ÚČSD ČSAV, 1987, s. 138-139.

¹⁷ STANISLAV, Ján. *Slovenský juh v stredoveku I*. Turčiansky Sv. Martin : Matica slovenská, 1948, s. 335-336, 377, 407-409; ten istý. *Slovenský juh v stredoveku II*. Turčiansky Sv. Martin : Matica slovenská, 1948, s. 81-85, 102-105, 113-115, 293-301, 324, 380-382, 420-427; OSLANSKÝ, František. Kontinuität der Besiedlung der Komitate Komárno und Esztergom. In *Beiträge zur ältesten Besiedlung der Slowakei : Studia Historica Slovaca 18. Sammelband zum XI. Internationalen Kongreß der Slavisten Bratislava-Preßburg 30. 8. – 8. 9. 1993*. Bratislava : Historický ústav SAV, 1994, s. 281-308; OSLANSKÝ, František. Kontinuita dávneho osídlenia najjužnejšieho Slovenska nad Dunajom. In *Historický časopis*, 1995, roč. 43, č. 4, s. 609-627.

¹⁸ KISS, Lajos. *Földrajzi nevek etimológiai szótára I*. Budapest : Akadémiai Kiadó, 1988, s. 434-435.

bolo *patrocínium* ako súčasť svedectva o kulte či uctievaní svätcov.¹⁹ Začiatkom 14. storočia neujasnenosť vzájomných vzťahov uchádzačov na najvyšší post cirkvi viedla až k viacdesaťročnému pobytu pápežov v juhofrancúzskom Avignone. Vzrastli snahy vyberať pápežské desiatky v jednotlivých krajinách Európy. Vyberanie pápežských desiatkov bolo najčastejšie oficiálne zdôvodňované ochranou Svätej zeme a zápasom s protivníkmi kresťanstva. V Uhorskom kráľovstve sa podľa zachovaných registrov pápežské desiatky vyberali v rokoch 1281 – 1286, 1317 – 1320, 1332 – 1337, 1338 – 1342, 1350 – 1354, 1359 – 1363, 1373 – 1375.²⁰ Obzvlášť obsiahle registre vyberaných pápežských desiatkov sú z roku 1332 – 1337, keď bol kolektorom Jakub Berengarius a Raymundus de Bonofato, ktorý pôsobil v Ostrihomskej arcidiecéze. Raymundus však zomrel niekedy medzi mesiacom novembrom 1333 až 4. decembrom 1334 a preto pápež Ján XXII. za neho určil Jakuba de Lengres. Pokiaľ boli zápisy z príjmov cirkevných inštitúcií, prevažne farností, zaraďované podľa archidiakonátov v rámci príslušnej diecézy a cirkevnej provincie, v registroch pápežských desiatkov z rokov 1332 – 1337 úplnejšie, tak uvádzali meno kňaza, *patrocínium* kostola, miesto lokality, výšku hodnoty benefícia a desiatku. Zápisu „Ondrej, farár zo Žemberoviec prisážno vyhlásil, že svoje beneficium za rok nemôže zhodnotiť vyše hrivnu a ferto, zaplatil pol ferta, je taktiež z Hontianskeho archidiakonátu“, chýba spomenuté *patrocínium* kostola.²¹ Azda nedôslednosť v interpretácii stredovekého písomného prameňa, ktorý sa týka Žemberoviec, viedla od jej preberania až k úvahe o vzťahovaní sa *patrocínií* na cintoríny,²² pričom písomnosť nespomína cintorín s menom sv. Vojtecha, ale kostol, ktorý s týmto *patrocíniom* doteraz nebol známy. Ide o privilegiálnu listinu Mikuláša, palatína a sudcu Kumánov, vydanú v Budíne 24. septembra 1352, ktorou sa riešia

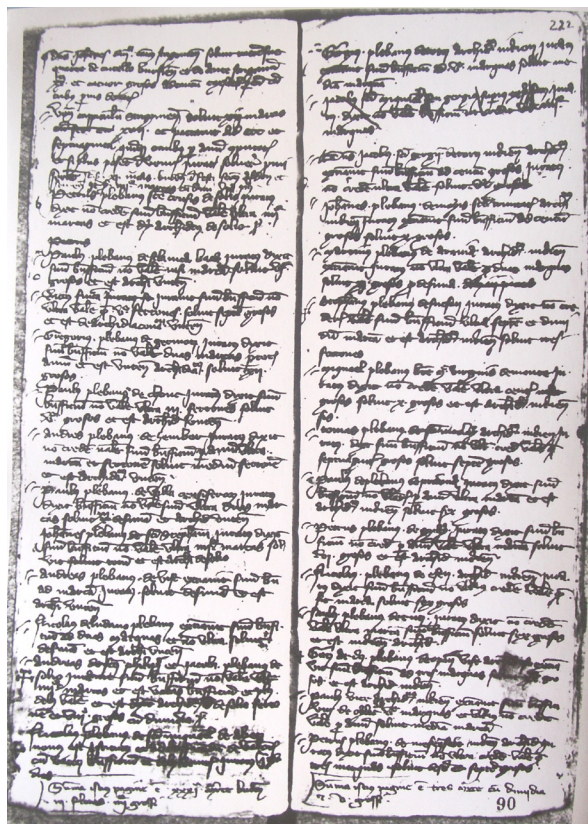
Obr. 21 Panna Mária s dieťaťom Ježišom a sv. Vojtech s ostrihomským arcibiskupom Chanadinom na jeho pečati z roku 1335 [Esztergom, OSKA, Lad. 44, fasc. 2, no 5]

¹⁹ OSLANSKÝ, František. K osídleniu južného Slovenska v stredoveku. In *Vývoj osídlenia Slovenska : Geographia Slovaca*, roč. 9. Bratislava : Geografický ústav SAV, 1995, s. 47.

²⁰ *Monumenta Vaticana historiam regni Hungariae illustrantia I/1*. Eds. Várszegi Asztrik - Zombori István. Budapest : Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség (METEM), 2000, (1-6), (I-II), III-LXXVII, (1-3), (1), 2-520, (521-524), 1 príloha.

²¹ *Andreas plebanus de Zember iuratus dixit, non credere valere suum beneficium per annum ultra marcam et fertonem, solvit medium fertonem, est archidiaconatus Vntensis*. In *Archivio Secreto Vaticano* (ASV), Collect. N° 184, fol. 90 [a]; *Monumenta Vaticana I/1*, s. [XVII]-XLVII, 182, 221; SEDLÁK, Vincent (ed.). *Monumenta Vaticana Slovaciae. Tomus I : Rationes collectorum pontificiorum in annis 1331 – 1337*. Trnava : Slovenský historický ústav v Ríme, Trnavská univerzita, 2008, s. 13-17, 89, č. 505; OSLANSKÝ, František. O písomných prameňoch k cirkevným majetkom na Slovensku v stredoveku. In *Historický časopis*, 1997, roč. 45, č. 3, s. 395.

²² BAKÁCS, István. *Hont vármegye Mohács előtt*. Budapest : Akadémiai Kiadó, 1971, s. 224; MEZŐ, András. *Patrocíniumok a középkori Magyarországon*. Budapest : METEM, 2003, s. 28; SOKOLOVSKÝ, Leon. *Správa stredovekej dediny na Slovensku*. Bratislava : Academic Electronic Press, 2002, s. 202.

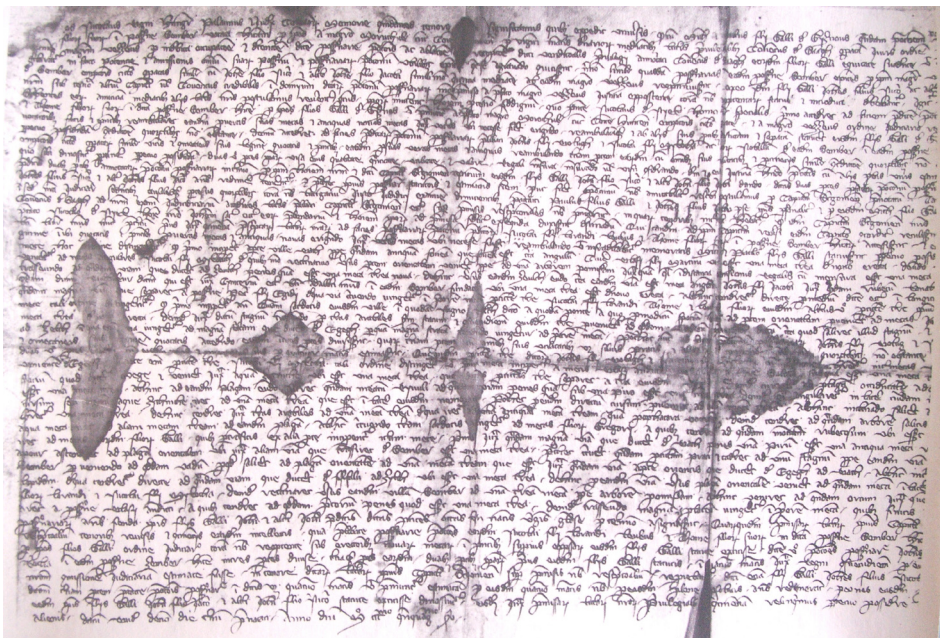

Obr. 22 Ondrej, farár zo Žemberoviec v zápise pápežských desiatkov z rokov 1332 – 1337 [Roma, ASV, Collect. N° 184, fol. 90 (a)]

majetkové práva. Už na začiatku je uvedené, že Michal a Pavol, synovia Galla *de Gyznoux* získali kedysi majetkovú časť Mikuláša, syna Loranda, jeho synov Tomáša a Leukusa v Žemberovciach, za dvadsať hrivien denárov, od magistra Moruchuka, vtedy hontianskeho komesa či župana, podľa právneho poriadku privilegiálnou listinou konventu v Šahách. Išlo o znovunadobudnutie tohto majetku od magistra Wezzeusa, ktorým bol bezprávne zabraný i držaný, ako tiež ním odňatého spomenutého privilégia synov Galla. Palatínovým privilégiom sa malo jasne dať na vedomie o čine násilia a strate všetkých jeho majetkov, ako tiež majetko-

vých častí, kdekoľvek sa ich opovážil nadobudnúť, zaiste tiež o akýchsi majetkových častiach v Žemberovciach, kúpených magistrom Wezzeusom od Jána, syna Bolugha a iných žemberovských šľachticov, ktoré mali byť takisto od magistra zákonne nanovo nadobudnuté Jánom, synom Mikuláša a druhým Jánom, synom Jakuba zo Žemberoviec. Napokon 15. septembra, na oktavu sviatku Narodenia Panny Márie, sa pred palatína osobne dostavil Pavol, syn Galla a Ján, syn Mikuláša, s poverovacou listinou konventu v Šahách, ktorí zastupovali Michala, syna Galla i Jána, syna Jakuba. Poskytli listinu Ostrihomskej kapituly, podľa ktorej palatínov poverený človek Mikuláš z Vinice (*de Nyek*) s kňazom a prebendárom Jánom z kapituly vykonali 8. februára najprv reambuláciu, obchôdzku chotára, začínajúcu od časti mesta Bátovce (*a parte ville Bath*) s vytýčením nových medzníkov, na mieste tak pravých ako starobyľných, majetku Mikuláša, syna Loranda ako aj jeho synov, pričom išla tiež „pri cintoríne Kostola svätého Vojtecha mučeníka v tých istých Žemberovciach“ (*iuxta cymterium ecclesie beati Adalberti martyris in eadem Sember*). Obchôdzka vychádzala i „pred kúriou či dvorcom kňaza toho istého majetku“ a obchádzala aj „zem kňaza“. Majetkové časti Jána, syna Bolugha a Mikuláša, syna Mykocha boli rozdelené na tri diely, z ktorých dva pripadli synom Galla a tretí si mohli kúpiť za štyri hrivny Ján, syn Mikuláša a druhý Ján, syn Jakuba.²³

²³ MOL DI 105 357.

Obr. 23 Zmienka o Kostole sv. Vojtecha v Žemberovciach v privilegiiu palatína Mikuláša z 24. septembra 1352 [Budapest, MOL DI 105 357]

Pripúšťa sa, že kúrie alebo dvorce kňazov začali vznikať v 11.-12. storočí pri kostoloch ako obydlia kňazov s príslušnými hospodárskymi dvormi. Možno aj skôr, lebo už dávnejšie sa považovali za pomerne častý archeologický sídliskový objekt, i keď sa vraj v písomných prameňoch nespomínali ani ako *farská kúria*, ktorá mohla byť v strede viacerých obcí a počiatkom osád s názvami odvodenými od patrocínia kostola.²⁴ „Fráter Jakub, z milosti Božej a apoštolského stolca, magister a konvent križiakov Špitála svätého kráľa Štefana z Ostrihomu“ vydal 10. augusta 1327 listinu, ktorou sa usporiadal pozemkový majetok šľachty v Žemberovciach. V metácii, prepísanej z bližšie neurčenej listiny prepošta a konventu v Šahách, ohraničenie časti zeme Pavla, syna Mikuláša zo Žemberoviec „postupovalo od domu Zolada dole smerom na západ ku Kostolu Panny Márie, ktorý rozdelilo rovnakou časťou na polovice a odtiaľ tiahlo k rieke nazývanej Sitnica či Sikenica“.²⁵ Listina Ostri-

²⁴ RATKOŠ, Peter. Naše sídliskové útvary v latinskej terminológii 9.-12. storočia. In *Archaeologia Historica*, 1978, roč. 3, s. 251-252; SOKOLOVSKÝ, Správa stredovekej dediny, s. 201.

²⁵ *Frater Jacobus, dei et apostolice sedis gracia, magister et conventus cruciferorum domus hospitalis sancti regis Stephani de Strigonio ... de domo Zolad dirigitur infra versus occidentem ad ecclesiam beate virginis Marie, cuius mediam partem equalante distinctam et deinde tendit ad fluvium Sythunche vocatum.* MOL DI 37 246; ALMÁSI, Tibor (ed.). *Anjou-kori oklevéltár. Documenta res Hungaricas tempore rerum Andegavensium illustrantia, XI. 1327.* Budapest; Szeged : JATE, 1996, s. 187-188, č. 399; GYÖRFFY, György. *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza III.* Budapest : Akadémiai Kiadó, 1987, s. 265-266; VARSÍK, Branislav. *Slovanské (slovenské) názvy riek na Slovensku a ich prevzatie Maďarmi v 10.-12. storočí : Príspevok k etnogenéze Slovákov.* Bratislava : Veda, 1990, s. 53; SMILAUER, Vladimír. *Vodopis starého Slovenska.* Praha; Bratislava : Nákladom Učené společnosti Šafaříkovy v Bratislavě, 1932, s. 137-138, 359.

homskej kapituly z 1. mája 1329 o donácii v Žemberovciach aj pre poškodenie iba naznačuje predchádzajúce patrocínium kostola, ale potvrdzuje „v tejto dedine Žemberovce dve kúrie pri zmienenom kostole“.²⁶ Možno pripustiť, že pri patrocíniách bola najcharakteristickejšia ich tendencia k zotrúvaniu, k nemennosti, pričom ich viazanosť vlastne nie na konkrétny objekt, ale na miesto, im predurčovala ráz tradície. Akákoľvek zmena patrocínia musela mať vážne dôvody. Od najzávažnejších, ako bola neznalosť pôvodného patrocínia a mocenský zásah, cez vôľu vrchnosti až po prevrstvenie jestvujúcich patrocínií, z ktorých každé malo byť vo všeobecnosti odrazom dobovej situácie, lebo skrz patróna boli ľuďom predkladané etické ideály. Meno Panny Márie, spolupatrónky Ostrihomského kostola, ktoré bolo rozšírené v mnohých krajinách už od počiatkov kresťanstva,²⁷ zotrvalo ako kostolné patrocínium v Žemberovciach aj v novoveku. Nové či opätovné vytýčenie medzníka pri Kostole sv. Vojtecha mučeníka v roku 1352, ktorým mal byť „priamo uprostred menovaný kostol po dĺžke rozdelený“ nesvedčí o tom, že pri kostole Panny Márie nastala zmena patrocínia, ale skôr tomu bolo práve naopak.²⁸

Za nanajvýš dôležitú a jedinečnú sa považuje pramenná hodnota registrov suplík pápežskej kancelárie, najrozsiahlejších z registrov Vatikánskeho archívu, ku ktorým dal podnet pápež Benedikt XII. (1334 – 1342). Najviac zápisov sa vzťahuje na Ostrihomskú arcidiecézu, ktorá sa prevažne rozprestierala na území Slovenska, ale viesť sa začali od prvého roku pontifikátu pápeža Klementa VI. (1342 – 1352), zvoleného 7. mája 1342 a 19. mája toho istého roku korunovaného v Avignone.²⁹ Na pápeža sa so suplikou 12. septembra 1346 obrátil fráter Dionýz z Uhorska (*frater Dionisius de Ungaria*), kaplán tej istej Svätosti, kvôli mimoriadnej milosti pre nitrianskeho klerika Jána, syna Ondreja (*Johannis Andree*), ohľadne voľného lektorátu Vesprímskeho kostola. Prepošt Brikcius lektorát s príjmami v hodnote 20 hrivien striebra ročne nevyužil, pretože v skutočnosti lektorát obsadil Ján, syn Ondreja. Ján však už mal z moci pápežovej vo svojej „držbe“ Kostol sv. Vojtecha vo Vrábloch (*ecclesiam sancti Adalberti de Verebel*). Pápež Klement ešte v deň podania supliky Jánovi lektorát vo Vespríme síce udelil, no neskôr sám poukázal na jeho príliš početné benefícia, ktoré sa uvoľnili po Brikciovi, synovi Jána zo Zaly (*de Zala*), majúci na starosti kanonikát a prebendu Rábskeho kostola.³⁰ Ján, syn

²⁶ *In qua quidem villa Sember duas curias prope ecclesiam memoratam*. MOL DI 105 351.

²⁷ MEZŐ, András. *A templomcím a magyar helységneveken (11.-15. század)*. Budapest : METEM Könyvek, 1996, s. 39, 42, 49-50, 206-215; HUDÁK, Ján. *Patrocínia na Slovensku*. Bratislava : Umenovedný ústav Slovenskej akadémie vied, 1984, s. 15-33, 34-38, 57-59, 174.

²⁸ ... *directe per medium dicte ecclesie in longitudine dividendo*. MOL DI 105 357; MEZŐ, Patrocíni-umok, s. 28, 397-480, 484.

²⁹ FINK, Karl August. *Das vatikanische Archiv: Einführung in die Bestände und ihre Erforschung*. Roma : W. Regenbergh, 1951, s. 42-45; MAS LATRIE, Comte L. de. *Trésor de chronologie, d'histoire et de géographie, pour l'étude et l'emploi des documents du Moyen Âge*. Paris : Librairie Victor Palmé, 1889, s. /stlpec 1029-1031; BRESLAU, Harry. *Handbuch der Urkundenlehre für Deutschland und Italien 2*. Berlin : Verlag Walter de Gruyter & Co., 1958, s. 11-18, 25, 108, 110-115.

³⁰ BOSSÁNYI, Arpád. *Regesta supplicationum : A pápai kérvénykönyvek magyar vonatkozású okmányai : Avignoni korszak I/2. VI. Kelemen pápa kérvénykönyveinek magyar vonatkozású okmánytára*. Budapest : Stephaneum Nyomda r. f. , 1916, s. 156-157, č. CCCX310; BOSSÁNYI, *Regesta supplicationum*, I/1. *A római levéltárak. VI. Kelemen pápa 1342 – 1352*, s. 192; THEINER, Augustinus (ed.). *Vetera monumenta historica Hungariam sacram illustrantia I*. Romae : Typis Vaticanis, 1859, s. 727-728, č. MXCVI; TROCHTA, Jozef. Tekovská stolica. In *Zoznam fár Slovenska zostavený na základe veľkého registra pápežských kolektorov o zaplatených desiatkoch, ktoré pápežská kúria v Avig-*

Ondreja bol neskôr v rokoch 1352 – 1375 uvádzaný aj ako ostrihomský kanonik a kaplán vesprímskeho biskupa a kráľovského legáta Jána z Gorjan (1347 – 1357). A potom vieme, že vďaka biskupovej žiadosti dostal prepošstvo v Szentgyörgymezi i jedno ostrihomské kapitúlske benefícium, pričom bol vesprímskym lektorom, od roku 1348 sa stal varadínskym kanonikom, bol tiež správcom bratislavskej kaplnky sv. Ladislava, roku 1359 rektorom na Padovskej univerzite. Ako arcibiskupov vikár zasahoval v roku 1373 do vyberania pápežských desiatkov, roku 1374 sa spomínal v postavení pápežovho kaplána a 10. januára 1375 bol vymenovaný za sriemského biskupa.³¹

Ustanovenie, ktoré bolo nové v potvrdení Zlatej buly vydanom pred 7. septembrom 1267 kráľom Belom IV. a jeho dvomi synmi, o vyslaní dvoch alebo troch šľachticov z každého komitátu do Stoličného Belehradu, kde po jednotlivé roky vždy na sviatok kráľa sv. Štefana I., 20. augusta mal prísť kráľ alebo jeden z jeho synov, aby sa za ich účasti riešila všetka skaza a bezprávie, je pokladané za najstarší písomný doklad o utváraní samosprávnych šľachtických stolíc. Nemožno vylúčiť, že už vtedy sa mohli vytvárať podmienky pre podobnú ustanovizeň šľachty ostrihomského arcibiskupa.³² Navyiac, keď ostrihomský arcibiskup Filip bol ustanovený a vovedený raz navždy do hodnosti najvyššieho predstaviteľa Ostrihomského komitátu. Stalo sa tak donáciou kráľa Štefana V. z 13. mája 1270 a spečatenou listinou z 18. mája 1270, ktorú vydal palatín Mojžiš (*Moy*), šopronský a sibiňský komes.³³ Šľachtickí bojovní jobagióni, arcibiskupská šľachta, mala

noni predpísala užívateľom cirkevných benefícií v Uhorsku na roky 1332 – 1337 (Príspevok k historickej topografii Slovenska). Bratislava : b. v. /Rkp. Knížnica Historického ústavu SAV, pôvodná sign. PVI a 16, č. R 23, s. 1-3, 94-96; OPOČENSKÁ, M[ária]. Regesta supplicationum I. In Sborník Múzeálnej slovenskej spoločnosti, roč. 21, s. 120-123; RÁBIK, Vladimír. Suplikačné registre pápežskej kúrie a Slovensko za pontifikátu pápežov Klementa VI., Inocenta VI. a Urbana V. (1342 – 1370). In Slovensko a Svätá stolica. Eds. Marta Dobrotková - Mária Kohútová. Trnava : Slovenský historický ústav v Ríme; Trnavská univerzita, 2008, s. 65.

³¹ KOLLÁNYI, Esztergomi kanonokok, s. 56.

³² MOL DI 622; SZÜCS, Jenő. *Az utolsó Árpádok*. Budapest : História. Magyar Tudományos Akadémia Történettudományi Intézete, 1993, s. 112-118, 122, 125-136; BENDA (ed.), Magyarország történeti kronológiája I, s. 158, 161-162; KOVACHICH, Josephus Nicolaus (ed.). *Sylloge decretorum comitalium incliti regni Hungariae I*. Pesthini : Typis, et sumptibus Joannis Thomae Trattner, 1818, s. 13, čl. 8, § 1-3; SZENTPÉTERY, Imre (ed.). *Regesta regum stirpis Arpadianae critico-diplomatica : Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke I*. Budapest : Kiadja a Magyar Tudományos Akadémia, 1923, s. 465-466, 473, č. 1532, 1547; VARSIK, Branislav. *Otázky vzniku a vývinu slovenského zemianstva*. Bratislava : Veda, 1988, s. 11; ŽUDEK, Juraj. *Stolice na Slovensku*. Bratislava : Obzor, 1984, s. 14. SOKOLOVSKÝ, Správa stredovekej dediny, s. 275.

³³ OSKA, *Az esztergomi székesfőkáptalan magánlevéltára*, Lad. 41, fasc. 3, no 3; OSKA, Lad. 24, fasc. 1, no 7. RÁBIK, Vladimír (ed.). *Monumenta Vaticana Slovaciae. Tomus II : Registra supplicationum ex actis pontificum Romanorum res gestas Slovacas illustrantia. Volumen 1 (1342 – 1415)*. Trnava : Slovenský historický ústav v Ríme, Trnavská univerzita, 2009, s. 106: uvádza Kostol svätého Vojtecha vo Vrābľoch (*ecclesiam sancti Adalberti in Verebel*), 275-276, 339, č. 134, 510; OZORAI, József. *Az egyházi vagy praediális nemesek és birtokuk*. Esztergom : b. v. (Különlenyomat a „Magyar Sion“ 1886 és 1887. évi folyamából.), 1887, s. 125; BENDA (ed.), Magyarország történeti kronológiája I, s. 164; KNAUZ, Ferdinandus (ed.). *Monumenta ecclesiae Strigoniensis I*. Strigonii : Typis descriptis Aegydius Horák, 1874, s. 575-576, č. 742-743; *Monumenta ecclesiae Strigoniensis II*, s. 236-238, č. 214; SZENTPÉTERY, Imre (ed.). *Regesta regum stirpis Arpadianae critico-diplomatica : Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke II*. Budapest : Kiadja a Magyar Tudományos Akadémia, 1943, s. 54, č. 1919; ROMHÁNYI, Beatrix F. *A kolostorok és társaskáptalanok a középkori Magyarországon*. Budapest : Pytheas, 2000, s. 24, 115, 136, [140, 159]; GYÖRFFY, *Az Árpád-kori Magyarország*

právo sa slobodne obhajovať pred súdmi vlastných komitátov vytvorených vo Vojke nad Dunajom, Vrábľoch, Juri nad Hronom a Arcibiskupskom Léli, z ktorých najvýraznejší bol aj koncom stredoveku práve vrábeľský, kedy sa na jeho pečati mala nachádzať podoba a meno sv. Vojtecha.³⁴ Kostol sv. Vojtecha vo Vrábľoch (*ecclesia sancti Adalberti in possessione Werebel*), ktorý patril ostrihomskému arcibiskupovi, uvádzala kanonická vizitácia Tekovskej a Hontianskej stolice z roku 1559 síce bez patrocínia, ale kanonická vizitácia Tekovského archidiakonátu z roku 1561 už patrocínium spomenula. Vizitácie dokazovali, že aj na území Slovenska, ktoré zostávalo oporou Habsburgovcov, dochádzalo pod vplyvom reformačných myšlienok k porušovaniu celibátu a Sviatosť oltárna bola prijímaná pod obojakým spôsobom. Učenie rímskokatolíckej cirkvi, ktoré sa formovalo počas Tridentského koncilu, prikazovalo duchovným žiť v bezženstve, lebo iba tak bolo možné v úplnej bezúhonnosti naplňovať ideu odovzdania sa službe Bohu a veriacim. Cirkev jednoznačne učila, že postačí prijímať iba pod jedným spôsobom, pretože Ježiš Kristus zostával prítomný celý so svojou božskou i ľudskou podstatou tak v chlebe, ako aj vo víne. Pavol, farár z Malunty (*Paulus parochus de Malunta*), v tom čase slúžiaci v Kostole sv. Vojtecha vo Vrábľoch s poškodenou vežou, bol tiež vicearchidiakonom dištriktu Vrable, niektoré zásady dodržiaval, iné nie, lebo bol ženatý, mal synov a dcéry. Všetky sviatosti síce vysluhoval podľa predpísaného rítu, ale prijímať podával pod obojím.³⁵

Napriek zachovanej tradícii písomné pramene mlčia o sv. Vojtechovi v Gaboltove, ktorý si tam údajne koncom roka 996 oddýchol na ceste do Poľska pri prameni pitnej vody, s neskorším chýrom o jej zázračnej sile. O uctievaní sv. Vojtecha sa uvažuje i od 12.-13. storočia, alebo najneskôr od druhej polovice 14. storočia v súvislosti s tým, že v tomto čase mohol byť a bol v Gaboltove kostol.³⁶ Listina

történeti földrajza II, s. 283-285; MÁLYUSZ, Elemér. *Egyházi társadalom a középkori Magyarországon*. Budapest : Akadémiai Kiadó, 1971, s. 115; FUXHOFFER, Damianus - CZINÁR, Maurus. *Monasteriologiae regni Hungariae I*. Pestini : Typis Joannis Herz, 1858, s. 237; SÖRÖS, Pongrácz. *Az elenyészett bencés apátságok : A pannonhalmi Szent-Benedek-rend története. Tizenkettedik kötet*. B. Budapest : A pannonhalmi Szent-Benedek-Rend; Stephaneum Nyomda R. T., 1912, s. 256; MARSINA, Richard. *Štúdie k Slovenskému diplomatáru I*. In *Historické štúdie*, 1973, roč. 18, s. 86-87 (5-119); MARSINA (ed.), *Codex diplomaticus et epistolaris Slovaciae I*, s. 156-157, č. 199+; OSKA, Lad.41, fasc. 3, no 1.

³⁴ OSKA, *Liber sancti Adalberti* – E, pag. 60; OSLANSKÝ, František. K vývoju šľachty Ostrihomskej arcidiecézy. In *Genealogicko-heraldický hlas*, 2003, roč. 13, č. 2, s. 3-8; OZORAI, Az egyházi vagy praediális nemesek, s. 113; ETHEY, Gyula. A verebélyi érseki nemesi szék. Különlényomat a „*Magyar Családtörténeti Szemle*” 1941. Évfolyamának V – 1942. VIII. számaiból, s. 38-39, 60-61, č. 4; CSIZMADIA, Andor. Die Rechtsstellung der Predialen und Predialanstühle in Ungarn. In GRASS, Nicolaus - OGRIS, Werner (eds.). *Festschrift Hans Lentze : Zum 60. Geburtstage dargebracht von Fachgenossen und Freunden*. Innsbruck; München : Universitätsbuchhandlung Wagner Wagner, 1969, s. 97, 109-113.

³⁵ Ostrihomský prímásky archív (OPA)/ Prímási levéltár: Archivum Ecclesiasticum Vetus, Nro 2121, sub 2, Bars. Hont a. 1559, pag. 1-14, 143 (1), 151 (9); BUCKO, Vojtech. *Reformné hnutie v arcibiskupstve ostrihomskom do roku 1564. Pramenný príspevok k slovenským cirkevným dejinám*. Bratislava : Unia, 1939, s. 201, 208, 210-211; OSLANSKÝ, František. Cirkevné dejiny do reformácie. In *Sereď – dejiny mesta*. Eds. Eva Vrabcová - Rastislav Petrovič. Sereď : Mesto Sereď, 2002, s. 138-139.

³⁶ SEDLÁK, Peter. *Christianizácia západných Slovanov s osobitným zreteľom na Slovensko (od prelomu 8.-9. storočia do roku 1000)*. Levoča : Polypress, 1999, s. 207, 209; DÓKA, Klára. Szent Adalbert patrocíniumok az újkorban. In HEGEDŰS, András - BÁRDOS, István (eds.). *Ezer év Szent Adalbert oltalma alatt*. Strigonium antiquum IV. Esztergom : Prímási Levéltár, 2000, s. 63; ADRIÁNYI,

so spornou hodnovernosťou, ktorú mal vydať kráľ Belo IV. dňa 7. novembra 1247, potvrdila, že kráľ prikázal Tekusovi, komesovi zo Šariša (*Tegus, comiti de Sarus*), aby vykonal obchôdzku zeme Bardejov (*terram Bardfa*) a vytýčil jej nové medzníky podľa starých. Frátri z Koprzywnice (*fratres de Copryuincia*), cisterciatskej rehole pri Kostole svätého Egídia z Bardejova (*apud ecclesiam sancti Egidii de Bardfa*) totiž predstúpili pred kráľa so sťažnosťou, pretože Nemci z Prešova (*Theotonicus de Epuryes*), zničiac medzníky ich zeme, sa snažili falošnými medzníkmi túto zem zabráť. Tekus splnil kráľovo pranie a majetok bol potvrdený cisterciatom. Ohraňovanie sa pridŕžovalo aj „medzníkov s krížovníkmi z Gaboltova“ (*metas cum cruciferis de Gyboltho*). Uvažuje sa, že za pobytu krížovníkov mohol byť v Gaboltove kostol, alebo aj súčasný kostol sv. Vojtecha, vzhľadom na najstaršie zachované časti z druhej polovice 14. storočia, obvodové múry a klenbu v presbytériu so zachovaným architektonickým vybavením okien a portálov. Má gotickú rebrovú klenbu, ktorá dosadá na figurálne konzoly a na jednu kružbovú konzolu. Klinové rebra s výžlabkom uprostred okosenia, s prstencovým svorníkom v strede kríženia rebier. Ostroluký gotický kamenný portál, ktorý vedie z presbytéria do sakristie, krytej lomenou klenbou. Gotický lomený víťazný oblúk. Pôvodný južný gotický portál s bohatým ostením a prútmi hruškovej profilácie v lodi i dvere v kamenom portáli sakristie s fleuronetovým kovaním. Fasádu na presbytériu členenú gotickými opornými piliermi a oknami, ako aj kamennú krstiteľnicu kalichovitého tvaru.³⁷ A strategická pozícia iste komendy krížovníkov v Gaboltove, spájaných s rádom johanitov, bola na prechode z Uhorského kráľovstva do Poľska, kde sa kult sv. Vojtecha znova rozvíjal od deväťdesiatych rokov 11. storočia, teda i na ceste ku Konventu kanonikov sv. Hrobu v Miechówe. Cesta sv. Vojtecha z Panónie do Poľska sa určovala cez údolie Popradu a Dunajca, alebo cez Zemplín a Šariš, ale vyskytli sa aj iné interpretácie.³⁸ Mikuláš, farár z Gaboltova (*de Gebholz*) je

Gábor. Szent Adalbert római kapcsolatai. In HEGEDŰS, András - BÁRDOS, István (eds.). *Ezer év Szent Adalbert otálma alatt*. Strigonium antiquum IV. Esztergom : Prímási Levéltár, 2000, s. 75-76; STEINHÜBEL, Ján. *Nitrianske kniežatstvo : Počiatky stredovekého Slovenska. Rozprávanie o dejinách nášho územia a okolitých krajín od sťahovania národov do začiatku 12. storočia*. Bratislava : Veda; Budmerice : Rak, 2004, s. 222-223; VOIGT, Adalbert von Prag, s. 115; LABUDA, Święty Wojciech, s. 139-141, 162-167, 170-181, 223.

³⁷ Magyar Országos Levéltár. Diplomatikai Fényképgyűjtemény (MOL DF) 216296; MARSINA, Richard (ed.). *Codex diplomaticus et epistolaris Slovaciae II*. Bratislava : Archív mesta Bratislava; Obzor, 1987, s. 193-194, č. 274++; BEŇKO, Ján. *Osídlenie severného Slovenska*. Košice : Východoslovenské vydavateľstvo, 1985, s. 195; HERVAY, Repertorium historicum, s. 43, 125-126; ULÍČNÝ, Ferdinand. *Dejiny osídlenia Šariša*. Košice : Východoslovenské vydavateľstvo, 1990, s. 78-80, 393, pozn. 516-529, 478; *Súpis pamiatok na Slovensku I*. Ed. Alžbeta Güntherová. Bratislava : Slovenský ústav pamiatkovej starostlivosti a ochrany prírody; Obzor, 1967, s. 365.

³⁸ RUTTKAY, Alexander - SLIVKA, Michal. Cirkevné inštitúcie a ich úloha v sídliskovom a hospodárskom vývoji Slovenska v stredoveku. In *Archaeologia Historica*, 1985, roč. 10, s. 351; SLIVKA, Michal. Rádové domy v štruktúre osídlenia Slovenska a v jeho politických a sociálno-ekonomických vzťahoch (so zameraním na krížovnícke rády). In *Archaeologia Historica*, 1987, roč. 12, s. 396; ten istý. Príspevok k problematike vzťahu sakrálnych objektov a feudálnych sídiel na Slovensku. In *Archaeologia Historica*, 1986, roč. 11, s. 365, 372; ten istý. Stredoveká cestná sieť na východnom Slovensku a jej determinanty. In *Slovenská numizmatika*, 1990, roč. 11, s. 84, 86-87, 97; LABUDA, Święty Wojciech, s. 271; ZEMENE, Marián. O rehoľníctve na Slovensku. In *Dejiny a kultúra rehoľných komunít na Slovensku*. Ed. Jozef Šimončíč. Trnava : Trnavská univerzita, 1994, s. 43; TOMAS, Maroš. Rytieri a kanonici Sv. Hrobu. In *Rytierstvo : element v živote stredovekého človeka*. Ed. Jozef Meliš. Trnava : Trnavský historický spolok, 2004, s. 103-105; SLIVKA, Michal. Stredoveká cestná sieť na východnom

známy z listiny Jakuba Kátaiho z Kéty (*de Catha*), jágerského prepošta, vikára a kanonika z 2. augusta 1439 v súvislosti s vypočutím mešťana Petra v Bardejove.³⁹ Hrad Makovica (*castrum Makowycza*) medziiným aj „s majetkom Gaboltov, spolu s kostolom z kameňa s drevenným strešným vrcholom a majúci cintorín“ (*possessione Galbathew cum ecclesia lapidea sepulturam habente cum pinnaculo ligneo*) bol 7. mája 1492 uvedený do vlastníctva Jána, Reinholda a Osvalda z Rozhanoviec (*Johannem, Renoldum et Osualdum de Rozgon*), s potvrdením privilegiálnou listinou Budínskej kapituly z 25. júna toho istého roku, ale patrocínium kostola zostáva dlhšie nepoznané aj v novoveku.⁴⁰

Ako jav európskeho formátu bol sv. Vojtech jednoznačne a v pravom slova zmysle mučeníkom za vieru, cirkev a Ježiša Krista. Martýrium sv. Vojtecha, ktoré podstúpil pri šírení kresťanstva v pohanských krajoch Poľska a v Prusku vykúpené smrťou 23. apríla 997,⁴¹ veľmi emotívne vyznieva z legendy *Nascitur purpureus flos*. „Tí, ktorí boli pri tomto zápase, hovoria, že bledý biskup nepovedal ani jedno slovo, iba keď ho zviazaného viedli na vrchol hory, kde mu siedmimi kopijami prebodli krásne telo, vtedy k tomu, ktorého kopija mala zasadiť prvú ranu, a ktorý s divokým pohľadom postavil martýra na miesto, kde mal byť zabitý, len jedinú vetu a slabým hlasom sa spýtal: Čo chceš oťče?“ A legenda pokračuje v monológovi so sv. Vojtechom: „Máš, čo si vždy chcel, vytrpel si smrť pre vytúženého Krista, stal si sa šťastnou obeťou dňa, ktorého bol Spasiteľ za teba a za svet ukrižovaný, vtedy sám uzdravil tento veľký chorý svet, teraz veru teba učinil svojím mučeníkom.“⁴² A práve za najvýraznejší individuálny atribút sv. Vojtecha možno považovať kopiju, sedem kopijí, alebo viac kopijí, symbolizujúce jeho smrť, tak ako veslo, ktorým bol zrazený k zemi, niekedy kyjak. Na väčšine umeleckých stvárnení je zobrazovaný v biskupskom rúchu alebo benediktínskom odeve, so všeobecnými atribútmi, berlou ako znakom biskupskej moci a dôstojnosti, knihou, symbolom učenia, ale aj Božích prikázaní, viery i cnostného života a martýrskou palmou vyjadrujúcou víťazstvo mučeníkov, nad tými, ktorí ich usmrtili, dosiahnutím večného života.⁴³

Slovensku a jej determinanty. In *Slovenská numizmatika*, 1990, roč. 11, s. 84, 86-87, 97.

³⁹ MOL DF 213033; IVÁNYI, Béla. *Bártfa szabad királyi város levéltára 1319 – 1526. I. kötet 1319-től 1501-ig*. Budapest : Kiadja a Magyar Tudományos Akadémia, 1910, s. 63, č. 345; TROCHTA, Zoznam fár Slovenska, Šarišská stolica, s. 87.

⁴⁰ MOL DI 3022; ULÍČNÝ, Dejiny osídlenia Šariša, s. 80 (neuvádza cintorín), 393, pozn. 524-525; SEDLÁK, Christianizácia západných Slovanov, s. 206-210.

⁴¹ MARSINA, Richard. Vývoj ideálov svätosti a ich typy. In *Svätec a jeho funkcie v spoločnosti*. Eds. Rastislav Kožiak - Jaroslav Nemeš. Bratislava : Chronos, 2006, s. 175, 182, 184; RUSINA, Ivan - ZERVAN, Marian. *Životy svätých : Ikonografia*. Bratislava : Pallas, 1994, s. 75.

⁴² *Aiunt qui in illo agone fuerunt, quod nec unum verbum fecisset pallidus episcopus, nisi quando ligatum ad montis supercilium ducunt, ubi septem lanceis pulchra viscera forant, ad illum tunc, cuius lancea primum debuit ictum et torvo aspectu occidentum martyrem loco statuit, hoc unum verbum: Quid vis pater? Exili voce interrogans fatur ... Habes, quod semper volebas, mori passus pro desiderato Christo, hac die felix victima functus, qua die Salvator pro te et pro mundo crucifixus, et ipse tunc sanans languidum magnum totum hunc mundum, nunc vero te faciens martyrem suum*. Bruno z Querfurtu, Život svätého Vojtecha, s. 120-123.

⁴³ PFLEIDERER, Rudolf. *Atributy svätých*. Praha : Unicornis, 1992, s. 7, 17, 20, 44, 53, 67, 71, 92, 95; REMEŠOVÁ, Věra. *Ikonografie a atributy svätých*. Praha : Zvon, 1991, s. 5, 56, 61-62, 64, 80, 82-83; RUSINA - ZERVAN, Životy svätých, s. 75, 258- 260, 265 ; BAGIN - ŠAŠKY, Svätý Vojtech, s. 41, 110-111.

Z neskorogotických kaplniek farského Kostola Nanebovzatia Panny Márie v Banskej Bystrici sa najhonosnejšou a najpriestrannejšou stala Kaplnka sv. Barbory, patrónky baníkov. S prispením meštianskej rodiny Glocknitzerovcov, za výrazného hospodárskeho vzostupu stredoslovenských banských miest, s ktorým úzko súviseli rýchle zmeny umožňujúce rozkvet vo sfére sakrálného i profánneho umenia späté s európskym vývinom neskorkej gotiky, ju roku 1477 založil dlhoročný prisázaný a neskôr aj richtár mesta Mikuláš Plath s manželkou Dorotou. S prihladením ku dvom gotickým letopočtom vyjadreným roku 1504, pod vrcholom klenby na západnej stene a nad južným portálom, sa stavebné završenie kaplnky dostáva do bližšej časovej súvislosti s monumentálnym krídlovým oltárom datovaným roku 1509. Pochádza z tvorivého okruhu Majstra Pavla z Levoče, ktorého vplyvu čiastočne neprotirečí ani štýlový charakter bohatej výzdoby klenbových pätiiek. Je ich šesť a vytrácajú sa do steny dvojnásobným podkrúžkovaním, v spodnej časti ich zakrývajú energicky modelované a naturalisticky individualizované polychrómované konzolové busty. Každá z nich je polpostavou, ktorá však nie je skutočnou figurálnou konzolou vytesanou z rovnakého kusu ako počiatok rebra, ale je len zapustená do múru a kryje skutočnú pätku klenby. Na severnej stene oproti vchodu je neogotická polpostava sv. Štefana, vľavo sv. Imricha a vpravo sv. Ladislava, kráľovských patrónov Uhorska. Na južnej stene sv. Jána Almužníka, po jeho bokoch sv. Martina z Tours a sv. Vojtecha.⁴⁴ Kamenná skulptúra sv. Vojtecha, pod ktorou sú napísané modrými písmenami gotickej minuskuly slová *Sanctus Adalbertus*, znázorňuje biskupa s prezentačným gestom, bez brady, so zlatou berlou, otvorenou knihou s modrou väzbou a v omšovom rúchu. Mitra je šedá so zlatou obrubou. Amikt či humerál, štvorhranná šatka, ktorá sa oblieka ako prvá pod albu okolo krku, je biela so zlatým lemom. Ornát, liturgický odev kňaza pri Svätej omši, ktorý sa oblieka na albu, je červený so zlatým rozetovým kazulovým krížom. Alba, voľné oblečenie podobné dlhej košeli, ktoré býva previazané šnúrou alebo pásom látky, je biela, tak ako pontifikálne rukavice so zlatým obrúbením.⁴⁵

Krídlový oltár zdobený drobnou ornamentikou, plastickými sochami a do architektonického rámu vkladanými reliéfmi, pestrými i pozlátenými obrazmi, pritom aj monumentálny, schopný pôsobiť uzatvoriť svätyňu neskorogotického chrámu, sa zrodil pravdepodobne v druhej polovici 13. storočia v Nemecku. Rozšíril sa na sever a východ do susedných krajín, okrem Uhorska, Čiech a Poľska, aj do Škandinávie. Výskyt stredovekých krídlových oltárov na Spiši, s prihladením na veľkosť územia, možno pokladať skutočne za pozoruhodný, ktorý kulminoval v priaznivejších podmienkach poslednej štvrtiny 15. a prvej štvrtiny 16. storočia. Na hornej časti otvorených krídiel hlavného Oltára sv. Martina Kostola sv. Martina v Spiš-

⁴⁴ ŽÁRY, Juraj. Umenie neskorogotickej klenby : sakrálna architektúra stredoslovenských banských miest. In BURAN, Dušan (ed.). *Gotika : Dejiny slovenského výtvarného umenia*. Bratislava : Slovenská národná galéria; Slovart, 2003, s. 304-305, 315-317; ENDRŮDÍ, Gábor. Niektoré aspekty sochárstva v Banskej Bystrici a okolí na prelome 15. a 16. storočia. In *tamže*, s. 462-465, 469-473; Katalóg diel. In *tamže*, s. 653-654; *Gotika : Katalóg výstavy Dejiny slovenského výtvarného umenia*. Bratislava : Slovenská národná galéria, 2004, s. 19.

⁴⁵ Digitales Bildarchiv (DB) des Instituts für Realienkunde des Mittelalters und der frühen Neuzeit (IMAREAL) der Österreichische Akademie der Wissenschaften (ÖAW), Krems an der Donau, *Hl. Adalbert*. Bild: 012631; ŠIDLOVSKÝ, Evermod Gejza (ed.). *Svět liturgie : Slovník základní církevní terminologie*. Praha : Klášter premonstrátů na Strahově; Fénix, 1991, s. 9, 15, 17, 28, 32.

Obr. 24 Figurálna konzola sv. Vojtecha v Kaplnke sv. Barbory (zal. roku 1477) Kostola Nanebovzatia Panny Márie v Banskej Bystrici [DB/IMAREAL/ÖAW, Hl. Adalbert. Bild 012631]

ale klesajúce rozpäté telo mohlo byť podobné ondrejskému krížu, ktorého napodobnenie kopijami zase malo byť umocnením samotného martýrstva. Sv. Vojtech je spodobnený s dlhou zvlhnutou hnedou bradou a fúzami. Berla je sivá. Sudarium, čiže pruh látky pripevnený k berle, ktorý slúžil na to, aby sa v ňom berla držala v ruke, zase biely a červený so zlatým strapcom aj zahnutím. Infula, teda mitra biela so vzorkovaním, zlatou agraťou alebo sponou, červeným klenotom, vzorom granátového jablka, vinutým zlatým lemom a zelenou podšívkou. Stužky sú zlaté, podšité zelenou látkou a ich strapce takisto zlaté. Amikt červený, ornát červený so zlatou aplikáciou či nášivkou v tvare kríža a čiernou podšívkou. Manipul, ktorý sa vyvinul z rímskej potnej šatky, t.j. krátky pás látky na predlaktiach oboch rúk, je zlatý a so strapcami. Žlté pontifikálne rukavice majú visiace manžety. Topánky sú čierne. Pruh zeme je hnedý a pozadie modré.⁴⁷

skej Kapitule z rokov 1470 – 1478 je zobrazená trojica uhorských dynastických svätcov, sv. Štefan, sv. Imrich a sv. Ladislav. Tá sa však nachádza aj na iných oltároch tohto kostola, ako na Oltári Smrti Panny Márie z tých istých rokov, kde je vyobrazený i sv. Vojtech, ktorý je popri sv. Václavovi azda znázornený aj na krídlach privátneho oltárika spišskej proveniencie.⁴⁶ Na tabuľovej maľbe krídla Oltára Smrti Panny Márie je sv. Vojtech stvárnený ako biskup s požehnávacím gestom a prebodnutý dvomi kopijami, individuálnymi atribútmi. A to tak, že je spodobnený tvar kríža, písmena X, na ktorom bol ukrižovaný sv. Ondrej apoštol. Legenda *Nascitur purpureus flos* a legenda *Est locus síce píše, že umierajúci sv. Vojtech „roztiahol ruky na spôsob kríža“ (in modum crucis manus extendit), iste latinského, i keď sa tak výslovne neuvádza,*

⁴⁶ VÉGH, János. O krídlých oltároch. In BURAN, Dušan (ed.). *Gotika : Dejiny slovenského výtvarného umenia*. Bratislava : Slovenská národná galéria; Slovart, 2003, s. 351, 357-359; VÉGH, János. Spišské maliarstvo poslednej tretiny 15. storočia. In *tamže*, s. 382-385; CIDLINSKÁ, Libuše. *Gotické krídlé oltáre na Slovensku*. Bratislava : Tatran, 1989, s. 5-22, 77-78, 93; GERÁT, Ivan. *Stredoveké obrazové témy : osoby a príbehy*. Bratislava : Veda, 2001, s. 163-167; Gotika : Katalóg výstavy, s. 19-21, 41.

⁴⁷ DB/IMAREAL/ÖAW, Hl. Adalbert. Bild: 011894 (za podnet k výberu zobrazenia ďakujem Ing. Veronike Zsidekovej z Historického ústavu SAV v Bratislave). Bruno z Querfurtu, *Život svätého Vojtecha*, s. 127-129; NOVÝ - SLÁMA - ZACHOVÁ, Slavníkovci, s. 145; ŠIDLOVSKÝ, Svět liturgie,

Príbehy svätcov a svätíc patrili k najvýznamnejším námetom neskorogotického maliarstva na Spiši. Najčastejšie ich zobrazovali na krídlach oltárov, ktoré im boli zasvätené. Na rozdiel od predchádzajúceho obdobia už neprevládala nástenná maľba. Zmenila sa aj spoločenská vrstva ľudí, ktorí si obrazy dávali vyhotovovať, aj ich záujem bol iný. Namiesto šľachty sa do popredia dostávali mešťania. Náhodná nebola ani pozícia obrazového rozprávania na krídlach oltárov. Do oltárnej archy sa zväčša umiestňovala reprezentatívna socha patrónky alebo patróna oltára. Obrazy na oltárnych krídlach zvyčajne zobrazovali najdôležitejšie udalosti pozemského života svätcov, miesto na oltári ostávalo len pre výnimočných z nich a ich výber musel byť odôvodnený vzťahom k rozhodujúcim hodnotám spoločenstva. Z udalostí sa vyberali scény zdôrazňujúce rozhodujúce momenty kresťanskej viery úzko späté z ich didaktickou hodnotou a aspektami znázornenia. Európsky charakter nenadobudli hagiografické cykly na spišských oltároch iba kvôli témam, ale taktiež pre štýl spišských maliarov. Spoznávanie tamojšej obrazovej hagiografie si vyžiada ešte skúmanie nejedného problému, ku ktorým patrí i všeobecnejší problém funkcie obrazu v neskorogotickej kultúre Spiša, ktorý môže osvetliť aj rozbor jeho historicky blízkej reformačnej kritiky. Poukázalo sa na to, že otázku sociálneho významu spirituality na zobrazeniach nie je možné nastoliť bez prihliadnutia na dejiny mentalít, keďže obrazy sa priamo i názorne vzťahovali k rôznym predstavám Európanov na konci stredoveku. Na Spiši sa scény martýrstva v umení vyskytli už pred vrcholným obdobím tabuľového maliarstva. Martýri či mučeníci boli prvými svätcami a veľkú vážnosť si zachovali v kresťanskom svete aj vtedy, keď sa presadili iné modely svätosti. Ich uctievanie patrí medzi najoriginálnejšie a najautentickéjšie prvky kresťanstva. Sv. Vojtech je vo všeobecnosti zobrazovaný zväčša sám, alebo s českými krajinskými patrónmi či uhorskými dynastickými svätcami. Sv. Vojtech je vo všeobecnosti zväčša zobrazovaný sám, alebo s českými krajinskými patrónmi, výjavy z jeho života sú menej časté, ale ak sa vyskytnú, tak sú veľmi početné.⁴⁸ Ako biskup s knihou a berlou bol sv. Vojtech identifikovaný, i keď s upozornením na chýbajúci osobitný atribút, na krídlom Oltári Panny Márie približne z roku 1485 v Kostole sv. Heleny v Arnutovciach. Rovnako zložitá situácia sa javí na krídlom hlavnom Oltári sv. Kataríny z rokov 1490 až 1500, pôvodne umiestnenom v Kostole sv. Ladislava v Spišskom Štvrtku, preneseného po štyroch storočiach do Kostola sv. Gála v Turanoch. V oboch prípadoch je zjavné, že určiť totožnosť svätca vo výtvarnom spodobnení nemusí byť vonkoncom jednoduché. Na Oltári sv. Kataríny neobvykle pôsobí halapartňa, alebo bojová sekera, príznačnejšia väčšinou pre sv. Ladislava alebo sv. Matúša, apoštola a evanjelistu, v ľavej ruke postavy v ponímaní ako sv. Štefan, uhorský kráľ, pri sv. Vojtechovi, u ktorej sú vôbec výraznejšie atribúty sv. Ladislava. Jednoznačne o sv. Štefana ide na vedľajšom obraze, kde je zobrazený so sv. Imrichom. Motívy týchto oltárnych malieb môžu byť oprávnené spájané aj so záujmami a donátorstvom vplyvného šľachtického rodu Zápoľských, k tomu sa primkyna

s. 13, 24, 27, 40, 42; PFLEIDERER, Atributy svätých, s. 13, 52, 80, 87.

⁴⁸ GERÁT, Ivan. Hagiografické obrazové cykly na spišských oltároch. In *Terra Scepusiensis : Stav bádania o dejinách Spiša. Stan bádání nad dziejami Spiszu*. Eds. Ryszard Gładkiewicz - Martin Homza. Levoča; Wrocław Kláštorisko, 2003, s. 211- 213, 219; CIDLINSKÁ, Gotické krídlé oltáře, s. 21; BAGIN - ŠAŠKY, Svätý Vojtech, s. 41-61.

Obr. 25 Tabuľový obraz sv. Vojtecha na krídle Oltára Smrti Panny Márie Kostola sv. Martina v Spišskej Kapitule z rokov 1470 – 1478 [DB/IMAREAL/ÖAW, Hl. Adalbert. Bild 011894]

aj možná prítomnosť sv. Vojtecha na nich.⁴⁹

Výmalba gotického oltára, socha svätca na hlavnom oltári alebo nástenná maľba mohla za istej situácie, času a miesta doložiť starobylosť kostolných patrociníí. Tie mohli zase svedčiť o vtedajších kultúrnych vplyvoch, misijných prúdoch a postupe osídľovania. Ak chýbali priame pramene, práve patrociníí poskytovali možnosť využiť pri výskume niektoré ich zvláštnosti. Východiskom bola úvaha, ktorá vyvolávala veľké nádeje i odmietanie, že zasvätenie kostolov, kaplniek a oltárov podliehalo dobovým zvyklostiam a móde jednotlivých svätcov v určitých časových úsekoch. Vsestranné skúmanie patrociníí neobchádza ich sledovanie od systému ich rozloženia až po rekonštrukciu siete stredovekých ciest, z ktorých tie najdôležitejšie (pričom bezvýznamné neboli ani skracujúce chodníky) viedli vo včasnom alebo ranom stredoveku mimo osídlených území, vo vysokých polohách, dokonca až na hrebeňoch

hôr i vodných predeloch a neostali úplne opustené ani neskoršie.⁵⁰

Symbolika vody, ktorá našla odozvu ihneď pri zakladaní prvých kostolov k úcte sv. Vojtecha v blízkosti rieky, jazera, alebo na ostrove, vychádzala z príbehu ukončenia

⁴⁹ DB/IMAREAL/ÖAW, Hl. Adalbert. Bild: 012045, 012252; DB/IMAREAL/ÖAW, Hl. Adalbert; Hl. Stephan. Bild: 012773; CIDLINSKÁ, Gotické krídlové oltáre, s. 25, 77-78, 87, 92-94, 138-140, 160; VÉGH, Spišské maliarstvo, s. 395; MEZŐ, Patrociniumok, s. 87-88, 116-117, 119, 162-169, 211-213; RUSINA - ZERVAN, Životy svätých, s. 40-41, 46-47, 75, 122-123, 162-163, 182-183, 222-223, 258-259, 262, 264, 266-267; PFLEIDERER, Atributy svätých, s. 13-17, 24, 52, 55, 58, 86-87, 111, 113, 118, 120, 123-124; FAJT, Jiří. Medzi dvorom a mestom. Maliarstvo na Spiši okolo roku 1500 a magnátska rodina Zápoľských. In BURAN, Dušan (ed.). *Gotika : Dejiny slovenského výtvarného umenia*. Bratislava : Slovenská národná galéria; Slovart, 2003, s. 410, 413, 426-427; Katalóg diel. In *tamže*, s. 644-646, 721, 725-726, 734-735.

⁵⁰ BIHLMEYER, Karl - TÜCHLE, Hermann. *Kirchengeschichte II : Das Mittelalter*. Paderborn; München; Wien; Zürich : Verlag Ferdinand Schöningh, 1996, s. 132-134; BOHÁČ, Zdeněk. K otázce využití zasvěcení kostelů v oboru historické geografie. In *Československý časopis historický*, 1968, roč. 16, č. 4, s. 571-573, 582-584; ŠTEPÁNEK, Miroslav. Patrocinia a středověké cesty. [Příspěvky k dějinám osídlení 4] In *Československý časopis historický*, 1968, roč. 16, č. 4, s. 551-563, 568-570; SLIVKA, Stredoveká cestná sieť, s. 83-89, 91-94, 97-99, 102-103, 107, 109-110.

svätcovho martýria na brehu Vislanského zálivu. O posvätnnej sile vody, ktorej existencia sa v kresťanskom spoločenstve opiera o biblické a hagiografické súvislosti, boli ľudia v duchovnej kultúre Európy presvedčení už oddávna.⁵¹ Nevynímame ani územie Slovenska, kde pri spoznávaní úcty k sv. Vojtechovi, s prihliadnutím na tradíciu cesty sv. Vojtecha do Poľska, môže byť systematickým a minúciozným prístupom určite ešte mnohé odkryté.

⁵¹ DUNIN-ŹASOWICZ, Teresa. Der heilige Adalbert – Schutzheiliger des neuen Europas. In *Europas Mitte um 1000. Beiträge zur Geschichte, Kunst und Archäologie. Band 2. Handbuch zur Ausstellung*. Stuttgart : Konrad Theiss Verlag, 2000, s. 839-841, 940, 945, 951; BAGIN - ŠAŠKY, Svätý Vojtech, s. 36, 38-41; BIHLMEYER - TŮCHLE, Kirchengeschichte II, s. 30-31, 66-67, 194-195, 486-506; Gótiqus ötvösművészet, bronzművesség és a sokszorosított művészet emlékei. In *Pannonia Regia : Művészet a Dunántúlon 1000 – 1541. Kunst und Architektur in Pannonien 1000 – 1541*. Eds. Árpád Mikó - Imre Takács. Budapest : Magyar Nemzeti Galéria, 1994, s. 295-297; SÓLYMOS, Szilveszter. Az első bencés szerzetesek Magyarországon. In *Paradisum plantavit : Bencés monostorok a középkori Magyarországon*. Ed. Imre Takács. Pannonhalma : Pannonhalmi Bencés Főapátság, 2001, s. 48, 50-53.